

Каймулдинова К.Д.,
Алиаскаров Д.Т.

**Моноқалалар экономикасын
әртараптандыру
дағдарыстан шығудың
басым бағыты ретінде**

Бұл мақалада моноқалалар экономикасын әртараптандыру мәселелері қарастырылды. Ол бойынша дамыған елдердің тәжірибесі зерттелді. Себебі, қазіргі таңда дамыған елдерде бұл мәселе өз шешімін тапқан, ал дамушы елдерде моноқалалар жағдайы өзекті мәселе ретінде қалуда. Аустралия, АҚШ, Жапония, Германия тәжірибесі негізінде дағдарыс жағдайындағы моноқалаларда еңбек ресурстарын оңалтудың және қолдаудың негізгі тетіктері анықталды. Экономиканы әртараптандыру дағдарыстан шығудың басым бағыты ретінде сипатталды.

Түйін сөздер: моноқала, дағдарыс, қала құраушы кәсіпорын, экономиканы әртараптандыру, өнеркәсіптік аумақтарды оңалту, қайта құрылымдау, экологиялық сауықтыру, мемлекеттік қолдаудың іс-шаралары.

Kaymuldinova K.D.,
Aliaskarov D.T.

**Diversification of the economy
of monotowns as a priority
direction to overcome crisis**

Given article deals with the diversification of the economy of monotowns and studies the practice of developed countries. This issue is resolved in the developed countries, but the state of monotowns in developing countries is an important issue. On the basis of practice in Australia, USA, Japan and Germany, the basic means of support and rehabilitation of workforce in monotowns at the condition of crisis. Diversification of the economy is seen as a priority direction to overcome the crisis.

Key words: monotown, crisis, town-forming enterprise, diversification of the economy, rehabilitation of the industrial territory, restructuring, ecological sanitation, measures of the state support.

Каймулдинова К.Д.,
Алиаскаров Д.Т.

**Диверсификация экономики
моногорода как
приоритетное направление
выхода из кризиса**

Данная статья рассматривает вопросы диверсификации экономики моногородов и изучает практику развитых стран. Этот вопрос решен в развитых странах, но состояние моногородов в развивающихся странах является актуальным вопросом. На основе изучения опыта Австралии, США, Японии и Германии определены основные способы поддержки и реабилитации трудовых ресурсов моногородов в условиях кризиса. Диверсификация экономики рассматривается как приоритетное направление выхода из кризиса.

Ключевые слова: моногород, кризис, градообразующее предприятие, диверсификация экономики, реабилитация промышленной территории, реструктуризация, экологическая санация, меры государственной поддержки.

**МОНОҚАЛАЛАР
ЭКОНОМИКАСЫН
ӘРТАРАПТАНДЫРУ
ДАҒДАРЫСТАН
ШЫҒУДЫҢ
БАСЫМ БАҒЫТЫ
РЕТІНДЕ**

Кіріспе

Экономиканы әртараптандыру (диверсификация) термині біздің елімізде 2008 жылы басталған қаржы-экономикалық дағдарыс кезінен бастап қолданыла бастады. Мұнда макроэкономикалық ахуалды жақсарту үшін және шикізатқа тәуелділіктен арылу үшін экономиканы әртараптандырудың қажеттілігі туындады. Ал, дағдарыс жағдайындағы моноқалалар экономикасын әртараптандыру мәселесі Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылдың 25 қаңтарындағы №683 қаулысымен қабылданған «2012-2020 жылдарға арналған моноқалаларды дамыту» бағдарламасында қарастырылды [1].

Жалпы әртараптандыру – бұл экономикалық қызмет аясының кеңейтілуі, өзге де қызмет аясына ену. Моноқалалар экономикасын әртараптандырудың негізгі мақсаты – табиғи ресурстар экспортына тәуелділігін төмендету, шикізаттық емес секторларға зәкірлік инвестициялар тарту, экономикалық сипаттағы қауіптерді азайту, тұрғындарды жұмыспен қамту мәселесін шешу т.т.

Батыста моноқалалардағы еңбек ресурстарын оңалтудың және қолдаудың кеңінен таралған бірден-бір тетігі – қаланың тәмамдалған функционалдық қызметін қайта құрылымдау болып табылады. Моноқала экономикасын қайта құрылымдауды жүзеге асырудың екі жолын көрсетуге болады:

– экономиканы әртараптандыру (диверсификация): экономика секторын және жаңа қызметтерді дамыту, соның ішінде, ғылымды қажетсінетін өндірісті және әлемдік экономиканың үшінші секторы – үйлесімді қызмет көрсетудің рөлін күшейту.

– «ескі» өнеркәсіп салаларын жаңарту есебінен моноқалалар экономикасы құрылымын қайта құру [2].

Қазақстандағы моноқалалар мәселесі – бұл біздің экономикамыздың әзірше аз зерттелген шынайы фактісі. Біздегі моноқалалардың негізгі мәселелерінің бірі – экономиканың әртараптандырылмауы. Сол себепті, бұл мәселені талдамас бұрын, әлемдік тәжірибелерді зерттеудің қажеттілігі туындайды.

Бастапқы деректер мен зерттеу әдістері

Аустралияда дағдарыстық жағдайдағы монокалалар мәселесінің шешімі – қала экономикасын әртараптандыруға және жұмыс күшін өзге аумақтарға орналастыруға негізделген. Бұл мәселелерді зерттеуде талдау, салыстырмалы-географиялық, тарихи әдістерді қолданған маңызды.

Теннант Крик – Аустралияның Солтүстік жерлер аумағындағы шағын қала. 1930 жылдардағы Аустралияның алтын өндірісіндегі орталықтардың бірі. Бұл жердегі табиғи қордың сарқылуы инвестициялық компаниялардың кетуіне негіз болды. Соңғы қалған бір компанияның жұмыскерлерінің саны 300-ден 40 адамға дейін қысқарды. Қаланың дағдарыстық жағдайына алаңдаған билік экономиканы оңалтуға негізделген іс-шаралар кешенін қабылдайды. Ол бойынша қаланың географиялық орналасуын, табиғат жағдайын және инфрақұрылымын тиімді пайдалана отырып, қаланың даму үлгісін қайта құрудың қажеттігі туындады. Өңірге темір жол салу арқылы көлік қызметі дамыды, бұл аумақтық логистикалық орталыққа айналуға бастама болды. Сонымен қатар, табиғат жағдайын тиімді пайдалану негізінде туризм саласы қарыштап дамыды. Аз уақыт ішінде шағын қала туристік-логистикалық орталыққа айналды. Бұл саясат жергілікті биліктің қала экономикасын әртараптандырудағы сәтті қадамы ретінде бағаланды [3].

Вудкатерс – ел астанасынан 80 шақырым қашықтықта орналасқан бұл шағын қаланың экономикасы қорғасын-мырыш кені өндірісіне негізделген. Шахталардағы жұмыс күшінің негізін жергілікті қала тұрғындары құрады. Тек аздаған бөлігі астанадан келетін жұмыскерлермен толықты. 1999 жылдары табиғи қорлардың сарқылуы және өндірілген тауардың бәсекеге қабілетсіз болуы шахталардың жұмысын тоқтатты. Билік тарапынан қала құраушы кәсіпорындарға қолдау көрсетілді. Бірақ бұл тиімсіз болды. Қолдаудың келесі түрі экологиялық және әлеуметтік бағытта болды. Ол бойынша топырақ қабаты бүлінген аумақтарды қайта қалпына келтіру іс-шаралары атқарылды және халықты біртіндеп жұмыс күші тапшы өңірлерге қоныстандырды [4].

АҚШ-та монокалалардың мәселесі (company towns) 130 жылдан бері бар. Монокалалар мәселесі алдыңғы ғасырдың 70-жылдарында өткір болды. Өнеркәсіптік өндірістің кенет құлдырауына ұшыраған аумақтар АҚШ-та «Тат белдеуі» (Rust Belt) атауына ие болды. Америкада бұл мәселені монокалалардың тұрғындары баспаналарын сату және жұмыс бар жерлерге көшу ар-

қылы шешті. Яғни, мәселені шешуге халықтың жоғары жұмылғыштығы көмектесті. Сонымен қатар, дағдарыстық жағдайдағы монокалалар экономикасын қайта құрылымдау арқылы қызмет көрсету, кәсіпкерлікті дамыту және білім мен ғылымның ірі орталығына айналдыру секілді жаңа даму үлгісін қалыптастырды.

Флинт (Мичиган штаты) – 1819 жылы негізі қаланды, 1855 жылы қала мәртебесіне ие болды. Алғашқыда ағаш өңдеу өнеркәсібі жақсы дамыды. XX ғ-дың басында «Buick» және «Chevrolet» компаниялары қызметі нәтижесінде Флинт қаласы АҚШ-тағы ірі автомобиль өндірушіге айналды. 1908 жылы В. Дюран Флинтте атақты «General Motors» компаниясының негізін қалады. 1960 жылдары автомобиль құрастыру жұмыстары жемісті болды. Уақыт өте келе 1973 жылғы мұнай дағдарысы автоөнеркәсіпке негізделген қала экономикасына кері әсер етті. Қала экономикасын «құтқару» жолында экономиканы әртараптандыру ісі қолға алынды. Басымдық шағын өндірушілерге және қызмет көрсету саласына берілді. Аумақтың географиялық орналасуын тиімді пайдалану негізінде логистикалық қызметтер дамыды. Соңғы жылдары білім беру саласы қарқынды дамуда. Мичиган-Флинт және Кеттеринг университеттерінде заманауи студенттік кампусстар құрылды. Университеттерде 20 мыңға жуық студенттер білім алуда, нәтижесінде заманауи Флинт АҚШ-тағы университеттер қаласы санатына қосылды. Әйтсе де, жүзеге асырылған іс-шаралар кешеніне қарамастан халық саны біртіндеп азаюда (1960 жылы – 197 мың, 2000 жылы – 125 мың, 2012 жылы – 100 мың) [5], осыны ескерген Forbes журналы Флинтті АҚШ-тағы тез «өліп» бара жатқан 10 қаланың қатарына қосқан.

Янгстаун (Огайо штаты) – темір кені мен тас көмірдің ірі кен орындары бар және көлік желісі жақсы дамыған қала. Қала мәртебесін 1867 жылы алды. XIX ғасырдың аяғында бұл қала ірі металлургиялық орталық саналды. 1970 жылдан бастап металлургиялық құлдырау басталды, нәтижесінде 1977 жылдың 19 қыркүйегі «Қаралы дүйсенбі» ретінде тарихта қалды. «Youngstown Sheet and Tube» компаниясы барлық металлургиялық кәсіпорындардың жабылғанын хабарлады. Сол уақытта қалада бір мезгілде 40 мың жұмыс орны (қаладағы халық саны 130 мың шамасында) жоғалды. Металлургиялық күйреуден соң жұмыспен қамту мүмкін болмады. Дағдарыстық жағдайдан шығу жолында билік жүргізген іс-шаралар кешені өңдеу өнеркәсібіне негізделді. Сонымен бірге, қаладағы жұмыссыздықты жою үшін кәсіпкерлікпен айналысатындарға же-

ңілдіктер жасалды, бизнес-инкубаторлар жұмыс жасады, жаңа технологиялық дамушы компанияларды ынталандырды. Қала білім орталығы ретінде де жақсы дамыды. 13 мыңға жуық білім алатын Янгстаун университеті ірі жұмыс беруші болып саналады. Экономиканы әртараптандыру талпынысы біршама өз жемісін берді, жан басына шаққандағы табыс көлемі аз болғанымен, жұмыссыздық мәселесі өз шешімін тапқан.

Бирмингем (Алабама штаты) – АҚШ-тағы Азаматтық соғыстан кейін 1871 жылы негізі қаланды. Тас көмір мен әктастың және темір кенінің мол қоры бар бұл қала темір жолдардың қиылысқан қолайлы аумағында орналасқан. Қала қара металлургияның орталығы ретінде дамыды. 1930, 1957, 1960 жылдардағы дағдарыс салдары экономикалық құлдырауға негіз болды. Қазіргі таңда қала экономикасы әртараптандырылған. Негізінен басымдық медициналық қызметтерге берілген, сонымен қатар, сауда, қаржылық операциялар, ғылыми зерттеу жұмыстары, автомобиль бөліктері өндірісі мен металл өңдеу салалары жақсы дамыған. Кейде тіпті Бирмингемді «кіші Детройт» деп те атайды. Медициналық қызмет секторының жақсы дамуы қаланы әлемге танытты. Алабама университетіндегі Медициналық Орталық, Бирмингем Оңтүстік зерттеу институты, Оңтүстік-Шығыс бейкоммерциялық зертханасы әлемдегі емделуі қиын аурулармен (қатерлі ісік, қан-тамыр аурулары, қант диабеті және т.б.) күресуде. Қолайлы географиялық орналасуы инфрақұрылымды дамытуға, көлік-логистикалық орталықтарын құруға бастама болды [6]. Қазіргі таңда Бирмингем – өнеркәсібі әртараптандырылған және жаңа технологиялық дамумен, инновациялық жетістіктермен ерекшеленеді. Бирмингемнің даму жолы – депрессиялық жағдайдағы монопрофильді (бір салалы) құрылымнан, экономиканы әртараптандыру мәселесін сәтті шеше білген үлгі ретінде саналады.

Жапонияға жоғары деңгейдегі әлеуметтік жауапкершілік және қала құраушы кәсіпорындар мен муниципалдық биліктің ынтымақтастығы тән.

Камаиси – Иватэ Префектурасының оңтүстік-шығысында, Санрику жағалау сызығының орталық бөлігінде орналасқан. Қаланың негізгі географиялық артықшылығы теңізге жақын орналасуында және балық шаруашылығы қала дамуында ерекше рөлге ие. XIX ғ-дың аяғы XX ғ-дың ортасына дейін қала Жапония ауыр өнеркәсібіндегі болат құюдың орталығы ретінде дамыды. 1960 жылдары қала құраушы Kamaishi Steel Works кәсіпорынында 12 400 адам жұмыс істеді (бұл қала халқының 36%). Уақыт өте келе, ішкі

және сыртқы нарықтағы бәсекелестік компания дамуына кері әсер етті. Салдарынан 1989 жылы компанияның соңғы домна пеші жабылғанда мұнда 1 350 адам ғана жұмыс істеді. Аталған әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуде жергілікті билік пен қала құраушы кәсіпорын бірлесе отырып іс-шаралар кешенін бекітті. Негізгі басымдық ғылымды қажетсінетін өндіріске жағдай жасау үшін және бәсекеге қабілетті өнім өндіру үшін технопарктер құруға, электроника мен ақпараттық жүйелерді дамытуға берілді. Әлеуметтік жауапкершілік тұрғысынан ұлттық ерекшелік маңызды саналды. Жапонияның ұлттық ерекшелігі: компания қызметкерлерді жұмыспен қамтуда негізгі басымдық «ғұмырлық жалдау» жүйесіне берілді. Бұл жүйе бойынша қызметкерлер мен компания арасында келісім-шарттар жасалады. Келісім-шарт «тұрақты» және «уақытша» болады. «Уақытша» келісім-шарт жасасатындар белгілі бір мезгілге ғана негізделсе, «тұрақты» келісім-шарт жасайтындарға әлеуметтік жауапкершілік маңызды болды. «Тұрақты» жұмыскерлер оқу орнын бітіргеннен зейнет жасына дейін жұмыс жасауға міндеттелді. Сол себепті оларға әлеуметтік жеңілдіктер (жеңілдікпен үй алуға, кредит алуға, медициналық қызметтер, сауықтыру үшін демалыстар т.т.) жасалды. Камаисидегі «тұрақты» жұмыскердің әлеуметтік жағдайын мойнына алған компаниялар мен муниципалдық биліктің ынтымақтастығы жұмыссыздық мәселесін шешудің баламалы нұсқасы саналды [4].

Еуропалық Одақ елдері дағдарыс жағдайындағы моноқалалар мәселесін «ескі» кәсіпорындарды қайта құрылымдау және дамудың жаңа үлгісін қалыптастыру арқылы шешкен. Мысалы, туризм және іскерлік орталықтарын құру, инновациялық технологияларға негізделген кластерлік тәсілді жүзеге асыру, қызмет көрсету секторын дамыту, ландшафттық қайта құрылымдау және т.б.

Әртараптандыруды біртіндеп жүзеге асыру, жоғары технологияға негізделген өнімдер өндіру, ландшафттық құрылымдау, баламалы энергия көздерін табу, технопарктер құру секілді тәсілдер Германия тәжірибесінің негізі саналды.

Рур – көмір және болат өндірісіне негізделген Германиядағы ескі өнеркәсіптік аймақ. Рурда қоршаған ортаның ластануы мен жұмыссыз халықтың көрсеткіші жоғары болды. Билік бұл мәселені шешуде экономиканы біртіндеп әртараптандыру және кәсіпорындарды жаңа технологияларға негіздеп қайта құрылымдау саясатын ұстанды. Болат құю және химия өнеркәсібі, ірі электр станциялары мен тау-кен өндірісі, жеңіл өнеркәсіп, денсаулық сақтау, ғылыми ұйымдар

мен университеттер негізін құрайтын Рур облысы қазіргі таңда экономикалық қуатты аймақ саналады. Әртараптандыру нәтижесінде 50 жылда (1956-2006 ж.ж.) шахталар саны 141-ден 6-ға, өндірістік аумақтағы жұмысшылар 470 мыңнан 28 мыңға қысқарды. 2007 жылы бастаманы жалғастыру мақсатында «Рур концепциясы» қабылданды. Мақсаты: барлық Рур облысы аймақтарын және қалаларын тұрақты дамыту. Жоба негізін 5 қағидатқа бағытталған Эмшер өзені аумағын ландшафттық құрылымдау жұмыстары құрады. Ұзындығы 70 км, аумағы 460 км² жерді қамтыған Эмшер ландшафттық паркі Еуропадағы ең үлкен табиғи оңалту жобасы саналды. Жоба 2,5 млн. халық шоғырланған 17 қаланы (Рур, Гладбек, Гельзенкирхен, Эссен, Вальторп, Люнен және т.б.) қамтыды. Эмшер өзені бойындағы ландшафттық парк жоғары деңгейде урбандалған Рур елді мекендерін «жасыл байланыстырушы» ролін атқарды [7]. Эмшер-Парк ландшафттық жобасы өндірістік елді мекендерді инновациялық орталық ретінде дамытуға жол ашты.

Чехияда әртараптандыру мәселесін шешуде туристік әлеуетті жүзеге асыруға және қала құраушы кәсіпорынды бәсекеге сай жаңартуға басымдық берілген. Мысалы, халық саны жөнінен 3-орындағы қазіргі Острава қаласы XVIII ғ-да көмір кені аумағындағы шағын елді мекен ретінде қалыптасты. Өндірістің дамуы инфрақұрылымның дамуына

жол ашты. Халықтың басым бөлігі шахталарда және металлургиялық «Витковице» зауытында жұмыс істеді. 1998 жылы әртүрлі факторлар әсерінен көмір өндірісі және зауыт қызметі тоқтады. Билік жоспарына сәйкес моноқаланы мұражай-қала түрінде дамытуға басымдық берілді. Мұнан өзге дағдарыстан шығудың үш бағыты тандалды: 1) қаладағы өндірістік ғимараттарға назар аударарлық мәртебесін беру, оның ішінде «Витковице» зауытына; 2) қала инфрақұрылымын дамыту; 3) қызмет көрсету секторын әртараптандыру [8].

Польшада шағын қалаларды дамыту саясаты халық сауаттылығын жоғарылату және адами капиталды дамыту мақсатын көздеген. Осыған байланысты көлік инфрақұрылымын дамыту, энергияның балама көздерін, ақпараттық қоғамды дамыту, қоршаған ортаны жақсарту, білім беруді жақсарту жөніндегі жобалар іске асырылды.

Нәтижелері және талқылау

Дамыған шетелдер тәжірибесін талдау барысында, дағдарыстық жағдайдағы моноқалалардың экономикасын әртараптандыруда немесе даму бағытын қайта құруда мемлекеттік және муниципалдық іс-шаралар кешенінің маңызы зор. Талдау нәтижесінде қолдауға бағытталған іс-шаралар кешенін әлеуметтік, экономикалық және заңдық деп топтастырдық (сурет).

Сурет – Дағдарыс жағдайындағы моноқалалар экономикасын әртараптандырудағы іс-шаралар кешені (үлгі)

Әлеуметтік бағыттағы қолдауды төмендегідей жіктеуге болады:

Халықты кәсібилікке қайта оқыту, моноқалаларда жаңа университеттер, колледждер құру арқылы халықты заманауи мамандықтарға қайта даярлау, бұл халықтың білімі мен ғылыми әлеуетінің артуына және жаңа маман ретінде қалыптасуына негіз болады.

Халыққа әлеуметтік жәрдем беру – еңбек демалысы төлемдерін арттыру, әртүрлі жеңілдіктер іс-шараларын ұйымдастыру (мысалы, баспана алуға жеңілдетілген несиелер беру); жаңа жұмыс орындарын құру арқылы жұмыссыздарды еңбекпен қамтуға жәрдем беру; уақытша еңбекпен қамту үшін қоғамдық жұмыстарды ұйымдастыру; еңбек демалысына ерте шығуға құқық беру және т.б.

Шағын және орта бизнесті дамытуды қолдау, қоғамдық қорлардан, жергілікті бюджеттен және мемлекет есебінен іс-шаралар кешенін (қысқа және ұзақ мерзімді бағдарламалар, стратегиялар құру және т.б.) ұйымдастыру.

Болашағы жоқ моноқалалардан халықтың өзге аймақтарға қоныс аударуына жәрдемдесу. Халықтың жоғары жұмылғыштығы арқасында, өзге аймақтарға қоныс аударудың кеңінен қолданылуы АҚШ моноқалаларында қолдау тапты.

Жаңа инфрақұрылымдар құру және тозығы жеткендерді жетілдіру (логистиканы дамыту, байланыс, құрылыс және тұрғын үйлерді қайта құрылымдау және т.б.). Бұл қатарда, кейбір елдерде арнайы бағдарламалар да қабылданған. Мысалы, Францияның Тұрғын үй және коммуналдық құрылыс министрлігі «Тұрғын үй құрылысына жәрдем беру» бағдарламасында, мемлекет есебінен бөлінген қаржы есебінен, жаңа үйлер салу және тозығы жеткен тұрғын үйлерді қайта құрылымдаудан өткізуді жүзеге асырды. Аталған қолдау түрі, біріншіден жұмыс күшін еңбекпен қамтуға негіз болды, екіншіден, жұмысы тоқтаған кәсіпорын қызметкерлері үшін дамыған көліктік инфрақұрылым есебінен жақын аумақтарға қатынап жұмыс жасауға мүмкіндіктер береді.

Моноқалаларды экологиялық сауықтыру – өндірістік қызметтер нәтижесінде бүлінген жерлердегі топырақ құнарлылығын қайта қалпына келтіру (рекультивация) іс-шаралар кешенін қамтиды. Аталған іс-шаралар кешені жүзеге асқан жағдайда аумақтың одан әрі жаңаруына, экологиялық тұрақты дамуына қомақты үлес қосады. Мысалы, 1990 жылдары Ұлыбританияда 57 қаланы жаңарту бойынша үкімет пен жеке сектор арасындағы өзара қызметтер-

ге есептеліп бағдарлама жасалды. Бағдарлама мақсаты – өндірістік қызметтер нәтижесінде бүлінген жерлердегі топырақ құнарлылығын қайта қалпына келтіру және қаланы қайта құрылымдауға қаржылай көмек көрсету. Бұдан басқа, «Қалалар дамуына субсидиялар» атты бағдарлама жасалды [9-10].

Әлемдік тәжірибелерді зерделеу негізінде экономикалық қолдауды төмендегідей жіктеуге болады:

Қала құраушы кәсіпорындарды жаңарту, мамандану саласы бір алып кәсіпорынның қызметіне негізделген моноқалалар әлемдік және ішкі нарықтағы өзгерістер салдарынан экономикасы тоқырауға ұшырайды. Осы кезде қаланың тәмамдалған функционалдық қызметін қайта құрылымдаудың қажеттілігі туындайды. Дағдарыстан шығудың басым бағыттарының бірі - «ескі» өнеркәсіп салаларын жаңарту. Бұл кәсіпорындардың бәсекеге қабілетті болуына негіз болады.

Басқа салаларға негізделген өндірістік алаңдар құру, экономиканы әртараптандыру негізінде ғылымды қажетсінетін өндірісті және әлемдік экономиканың үшінші секторы - үйлесімді қызмет көрсетудің рөлін күшейту. Мысалы, қайта құруға дейінгі қала құраушы салалар машина жасау мен тоқыма өнеркәсібі саналған Хаддерствилд (Ұлыбритания) инновациялық-іскерлік орталық ретінде, тоқыма өнеркәсібі мен металл өңдеуге маманданған Хелмонд (нидерланды) технологиялық орталық ретінде дамыды.

Кластерлік саясат және қолайлы инвестициялық климат қалыптастыру. Дағдарыстық жағдайдағы өңірлерде экономиканы ілгерілетудің маңызды тетіктерінің бірі – қолайлы инвестициялық климат қалыптастыру. Ол бойынша мемлекет және жергілікті басшылық тарапынан жеңілдіктер жасалды. Мысалы, салықтан босату, әртүрлі тексерістерге тоқтам салу (мораторий) және т.б. Батыста моноаймақтардың, тіпті макроаймақтардың экономикалық даму үлгісі мемлекеттік іс-шараларға және кластерлік саясатқа негізделіп құрылған. Әсіресе, Еуропалық Одақ елдерінде кластерлік стратегия аумақтарды инновациялық дамытудың маңызды құралы ретінде қарастырылады. Кластерлік тәсіл – бұл ең әуелі қандай да бір аймақтың (тіпті мемлекеттің) немесе экономика саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік беретін жаңа басқару технологиясы [11].

Аумақтың географиялық орналасуын тиімді пайдалану – дамыған шетелдер тәжірибесінде өңірлерді дамытудың негізгі тетіктердің бірі

саналды. *Кез-келген стратегиялық жоспарлар, бағдарламалар құруда географиялық жағдайды есепке алу жаңа мүмкіндіктерге жол ашты. Мұны біз шетелдер монокалаларының жағдайын талдау барысында көз жеткіздік. Мысалы, Теннант-Крик (Аустралия), Флинт, Пулман (АҚШ), Эмшер Парк (Германия) және т.б. Географиялық жағдайды тиімді пайдалану – ірі көлік-логистикалық орталықтар құруға, аграрлық саланы және туризм секторын дамытуға негіз болады.*

Монокалаларды дамытудың маңызды тетіктерінің бірі – қалалық саясатты мемлекет тарапынан заңдық қолдау болып табылады. Мысалы, Еуропа Одағы елдері өз құзіреттіліктері шеңберінде осы саясатты іске асырды. Мысалы, «Еуропа Одағы мүше-елдерінің қалалық саясаты туралы» (1997 ж.), «Еуропа Одағы қалаларын тұрақты дамыту: басшылықтан әрекетке» (1998 ж.), Стамбұл декларациясы және Хабитат Күн тәртібі (1996 ж.) [12]. Мұнда жергілікті муниципалдық құрылымдарды қолдау бойынша іс-шаралар жоспары және жүзеге асыру тетіктері бекітілген.

Қорытынды

Шетелдер тәжірибесін қорыта келе, тарихи кезеңдердегі қаржы-экономикалық дағдарыстар салдарынан шикізат өндірісіне тәуелді монокалалардың көп зардап шеккенін көреміз. Бұл жағдай монокалалардағы өнеркәсіптік өндірістің төмендеуіне, жұмыссыздар санының артуына, әлеуметтік жағдайдың шиеленісуіне негіз болған. Дамыған елдер бұл мәселені шешуде негізгі басымдықты қала экономикасын әртараптандыруға бөлген. Әртараптандырудың негізгі бағыттары мен оны жүзеге асырудың тетіктері зерттеліп, жүйеленді. Еліміздегі дағдарыс жағдайындағы моноөнеркәсіптік қалаларды қайта жаңғыртуда және экономикасын әртараптандыруда дамыған елдердің озық тәжірибелерінен үлгі алуға болады. Мысалы, кеңістіктік артықшылық немесе географиялық орналасу жағдайы мен туристік әлеуетті тиімді пайдалану, инфрақұрылымдық артықшылықтарды ескеру және т.б. Сонымен қатар, Қазақстан жағдайында да монокалалардың мәселесін шешуде зерттеу институттарын қатыстырудың маңызы зор.

Әдебиеттер

- 1 Монокалаларды дамытудың 2012-2020 жылдарға арналған бағдарламасы. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000683>.
- 2 Рудова А.А. Повышение занятости в моногородах: отечественный и зарубежный опыт. <http://www.samoupravlenie.ru/50-02.php>.
- 3 Carson, D.B, & Carson, D.A. (2013). Mobilising Labour in Remote «Boom» Towns for Economic Diversification: The case of Tennant Creek, Australia. *Inner Asia Studies in the Humanities*, 2, 31-44. <http://www.cdu.edu.au/sites/default/files/research-brief-2014-5.pdf>
- 4 Стерник С.Г., Цуканова Е.Н. Есть ли будущее у локальных рынков недвижимости депрессивных моногородов? Механизация строительства. <http://ms.enjournal.net/>. № 5 (827) – 2013.
- 5 Steven P. Dandaneau. A Town abandoned: Flint, Michigan, confronts deindustrialization. Published by Stat University of New York Press, Albany. – 1996, 259 p.
- 6 Gerald L. Gordon. The economic survival of America's isolated small towns. CRC Press. – 2015, 263 p.
- 7 Быстрова Т.Ю. Парк Эмшер: принципы и приемы реабилитации промышленных территорий. Академический вестник УралНИИПРОЕКТ РААСН. – №2, 2014. – С. 9-14.
- 8 Официальный сайт г. Острава. <http://www.ostrava.cz/cz>
- 9 Пьянкова С.Г. Формирование институтов развития монопрофильных территорий: зарубежный и отечественный опыт // Научный журнал «Фундаментальные исследования». – № 12, – 2011.
- 10 Москаленко И. О. Общие черты, проблемы и перспективы развития моногородов России // Актуальные вопросы экономики и управления: материалы междунар. заоч. науч. конф. (г. Москва, апрель 2011 г.) / Под общ. ред. Г. Д. Ахметовой. – М.: РИОР, 2011.
- 11 Колошин А., Разгуляев К., Тимофеев Ю., Русинев В. Анализ зарубежного опыта повышения отраслевой, региональной конкурентоспособности на основе развития кластеров. – URL: http://politanaliz.ru/articles_695.
- 12 https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Human_Settlements_Programme

References

- 1 Monokalalardi damitudin 2012-2020 jildarga amalghan bagdarlamasi. <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000683>.
- 2 Rudova A.A. Increasing employment in mono: domestic and foreign experience. <http://www.samoupravlenie.ru/50-02.php>.
- 3 Carson, D.B, & Carson, D.A. (2013). Mobilising Labour in Remote «Boom» Towns for Economic Diversification: The case of Tennant Creek, Australia. *Inner Asia Studies in the Humanities*, 2, 31-44. <http://www.cdu.edu.au/sites/default/files/research-brief-2014-5.pdf>
- 4 Sternik S.G. Tsukanova E.N. Est li budushee u lokalnih rinkov nedvijimosti depressivnih monogorodov Mehanizaciya stroitelstva. <http://ms.enjournal.net/>. – № 5 (827). – 2013.

- 5 Steven P. Dandaneau. A Town abandoned: Flint, Michigan, confronts deindustrialization. Published by Stat University of New York Press, Albany. – 1996, 259 p.
- 6 Gerald L. Gordon. The economic survival of America's isolated small towns. CRC Press. – 2015, 263 p.
- 7 Bistrova T.Yu. Park Emsher: principi i priemi rehabilitatii promishlennih territorii. Akademicheskii vestnik UralNIIPROEKT RAASN. – №2, 2014. – P. 9-14.
- 8 Oficialnii sait g. Ostrava. <http://www.ostrava.cz/ru>
- 9 Pyankova S.G. Formirovanie institutov razvitiya monopofilnih territorii zarubejnii i otechestvennii opit // Nauchnii jurnal «Fundamentalnie issledovaniya». – № 12, – 2011.
- 10 Moskalenko I. O. Common features, problems and prospects of development of Mono-towns of Russia // Topical issues of Economics and management: proceedings of the international extramural research conference (Moscow, April 2011) / Under general supervision G. D. Ahmetova. – M.: PIOR., 2011.
- 11 Koloshin A., Razguliaev K., Timofeev Iu., Rusinov V. Analysis of international experience improving sectoral, regional competitiveness through the development of clusters. URL: http://politanaliz.ru/articles_695.
- 12 https://en.wikipedia.org/wiki/United_Nations_Human_Settlements_Programme